

POSTANAK LEKSIKOLOŠKOG PROBLEMA U HRVATSKOM JEZIKU:
DOSTOJANSTVENIK – VELIKODOSTOJNIK

Valentin Putanec

1. ociolingvistički gledano, male ljudske zajednice nisu trebale razgratato nazivlje za razne društvene položaje: mala je zajednica osim naziva *otac* i *mati* mogla još imati nazive za *vrača*, *svećenika*, *načelnika*, *glavara*. No razvijene ljudske zajednice razvile su čitavo mnoštvo potrebnih naziva da bi se razlikovali društveni položaji pojedinaca: *seljak*, *kmet*, *vlastelin*, *župan*, *vojvoda*, *grof*, *biskup*, *nadbiskup*, *kralj*, *car*, itd. Među te nazive razvijene ljudske zajednice pripadaju nazivi *dostojanstvenik* i *velikodostojnik* o kojima želimo ovdje progovoriti, tj. progovoriti o njihovu postanju i današnjoj upotrebi u našem književnom jeziku.
2. Klasični latinski jezik za nazive toga značenja imao je nazive *principalis* i *primarius* (= prvak, čelnik, uglednik), usp. za drugi navedeni naziv u Cicerona: *vir primarius populi* ("prvi čovjek u narodu, uglednik"). No u kasnom srednjem vijeku (1100.-1500.) javlja se još jedan naziv kao titula za one koji su u društvu na prvom položaju, koji su "dostojni" takva položaja (lat. *dignus* = *dostojan*): prema uvijek prisutnom lat. *dignus* imamo za takav položaj lat. *dignitas*, a odatle sa sufiksom *-arius* (kao u *primus* > *primarius*) na osnovu *dignit-* koju imamo u *dignitas* (gen. *dignitatis*) stvoren je naziv lat. *dignitarius*. Potvrda za taj naziv dosta je kasna: ne potvrđuju je Gaffiot i Georges. rječnici za klasični latinski jezik (ni u Ducangea nema te riječi, on ima za to *dignitosus*), pa je najstarija potvrda tek u našem latinitetu (LL, s. v. *dignitarius*) iz 1489. Francuska replika *dignitaire* potvrđena je 1527. (Robert, dok Dauzat ima potvrdu tek iz 1752.). Da je u francuskom nastala vrlo rano, dokazuje starofrancuska replika *daintier* (12. st.) sa značenjem "jelenja muda", nastala tako što je *dignitarius* u lovu imao pravo da dobije onaj dio lovine, na ražnju pečen, koji se smatrao najukusniji pa stoga i "najdostojniji" uglednika. Prijenos s osobe na dio tijela je *sinegdoha* (*pars pro toto*). U naših se latinskih rječnika riječ *dignitarius* ne nalazi ni u Belostenca ni u Jambrešića (1740., 1742.). To je nastalo najvjerojatnije stoga što ti rječnici odražavaju uglavnom stanje u klasičnom jeziku, naročito predlošci tih rječnika (*dignitarius* je naročit naziv u crkvenim krugovima!).
3. U klasičnom grčkom jeziku prema lat. *dignus* imamo grč. *áksios* "dostojan" te odatle za lat. *dignitas* imamo i grč. *áksiōma* "dignitas, dostojnost", a odatle za uglednike i *hoi en áksiōmati* = *hoi ep' áksiōmatos* (Tukidid, Pauzanija, 5. st. prije Krista - 2. st. poslije Krista) "oni koji su u časti = uglednici". Za uglednike je klasični grčki jezik imao i termin *hoi éntimoi* "časni ljudi, uglednici". Današnji grčki jezik za francuski *dignitaire* daje *áksiomatúhos* (-úhos: grč. *ého*

“imam”) “onaj koji ima dostojanstvo”.

4. U crkvenoslavenskom književnom jeziku (glagoljska i ćirilska književnost) grčki se pridjev *áksios* (lat. *dignus*) prevodi sa *dostojbnъ* (kasnije *dostojan*). Odatle sufiksacijom dobivamo *dostojbnikъ*, *dostojbnstvo* (kasnije *dostojanstvo*), prilog *dostojbně* “digne” (za sve usp. Miklošičev *Rječnik*). Preko pravoslavnog kulturnog jezika Rumunji su dobili *dostoinic* = lat. *idoneus*. Dakle, današnje hrvatske riječi *dostojan*, *dostojnik*, *dostojanstvo* zabilježene su već od 9. st., a kako su sveslavenske (polj. *dostójnyj*, *dostojenstvo*, *dostojność*, češ. *důstojný* [stčeš. *do-*], rus. *dostójnyj*, *dostóinstvo* [u rus. za *dostojnik* = *dostojanstvenik* danas je *sanovník*]), najvjerojatnije je da su postojale već davno prije, barem neke od njih. U starocrkvenoslavenskom ima i potvrda za izvedenicu *dostojbnstvovati* i *dostojanije*. Ipak u starocrkvenoslavenskim tekstovima ne nalazimo potvrde za izvedenice *dostojanstvenik* i primitivum *dostojanstven* (-en kao *veličanstven*, -enik kao *mučenik*, *velikomučenik*). Čini se, dakle, da su to naše indigene tvorbe (naš AR, premda je “historijski”, *dostojanstvenik* uopće nije zabilježio, a *dostojanstven* potvrđuje tek iz 19. st.). Tvorbe *dostojanstven* ne bilježe ni naši rječnici “ilirskog” vremena (prva polovica 19. st.), ali izvedenicu *dostojanstvenik* bilježe Drobnić (1846.-1849.: *dostojanstvenik* = *Würdenträger*, *magistrato sublime*) i Veselić (1854., 1853.: s. v. *dostojanstvenik* i s. v. *Würdenträger*). Mažuranić-Užarević (1842.) nemaju natuknice *Würdenträger* pa dosljedno nemaju ni riječi *dostojanstvenik*. Malo kasniji Parčić (¹1868. do 1901.) ima dakako *dignitario* = *dostojanstvenik*. U novijoj hrvatskoj književnosti riječ *dostojanstven* je potvrđena u Pavlinovića (Benešić, *Rječnik*, 1986.) te u Kolara, Kaleba, *dostojanstvenik* u Gjalskoga, Nehajeva, Krleže, Perkovića, *dostojanstvenost* u Nazora. Benešičev *Hrvatsko-poljski rječnik* (1948.) donosi sve izvedenice: *dostojan*, -*janstvo*, -*janstven*, -*janstvenik*, -*janstvenost* (on ima i *velikodostojnik*, a kroatizira i *velelepan* kao *veleljepan!*). Začudo, premda pisac prvih “razlika” (prije Guberine-Krstića) Benešić u *Grammatyka języka chorwackiego czyli serbskiego* (1937.) među polarizenima nije registrirao razlike *dostojanstvenik* : *velikodostojnik*.

5. Sada se vratimo starocrkvenoslavenskoj književnosti koja počinje u 9. st. U grčkom jeziku, s kojega se prevodi kulturni jezik u crkvenoj ćirilometodskoj tradiciji, postoji mnoštvo složenica u kojima dolazi kao prvi dio složenice grčki pridjev *mégas* (ž. r. *mégale*) = *mega-*, *mégalo-* “velik: vele-, veliko-” (usp. Bailly, tu imamo preko 200 grčkih složenica!). Velik dio tih složenica nalazimo i u starocrkvenoslavenskoj književnosti, ali začudo složenica za pojmove *dostojan*, -*janstvo*, -*janstven*, -*janstvenik* ne nalazimo među tim složenicama premda među njima imamo mnoštvo današnjih riječi koje su stoga siguran kalk prema grčkom predlošku: *veledušan* = *velikodušan* = grč. *megalópsyhos*, *veleđuše* = *velikoduše* = grč. *megalópsyhía*, *velelepan* = *velikolepnb* = grč. *me-*

galoprepěs, *veleuman* = grč. *megalónus*, *velikomučenik* = grč. *megalomártyr*, *velikomučenica* = grč. *megalomártvr* (ove dvije zadnje riječi dolaze kao titula u glagoljaškoj i pravoslavnoj liturgiji, titula svetaca). Ti kalkovi dokazuju da pravljenje naših riječi sa složeničkim *vele-* i *veliko-* dolazi iz velike starine i da je to vrlo stara praksa koja se u našem jeziku udomila za pravljenje tih i takvih složenica (one su uglavnom "učene" riječi, napravljene uglavnom od intelektualaca).

6. Dakle smo ustanovili da ni tvorba *velikodostojnik* nije potvrđena u starini. Stoga ima pravo Rammelmeyer kada veliki dio složeničkih tvorbi sa *vele-* i *veliko-* pripisuje kalkiranju njemačkih riječi-složenica na *gross-* (kao tvorba u njemačkom i ona može biti kalk prema ili latinskim tvorbama na *magni-*, tip *magnificus*, *magnanimus*, ili prema navedenim grčkim tvorbama): *velegrad* (1860.) = njem. *Grossstadt*, *veleizdaja* (1835.) = njem. *Hochverrat*, *velekrst* (1853.) = njem. *Grosskreuz*, *veleposjednik* (19. st.), *velikoposjednik* = njem. *Grossgrundbesitzer*, *veleslalom* (20. st.) = njem. *Riesenslalom* (polukalk!), *velesila* (1853.) = njem. *Grossmacht*, *veletrgovac* (1853.) = (starije) *veletržac* (18. st.) = njem. *Grosshändler*. U građi koju je dao Rammelmeyer, ne nalazimo tvorbe *velikodostojnik*. Ovu tvorbu potvrđuje AR iz Milićevića (1. polovica 19. st.), a danas je normalna u Srba. Siguran je kalk prema njem. *Grosswürdenträger*, upravo složenica-kalk gdje se iz starine potvrđen *dostojnik* pojačava sa *veliko-* za *gross-* koji i u njemačkom pojačava osnovni njem. *Würdenträger*. Sociolingvistički gledano, to je nazivlje za dalje podizanje, upravo diferenciranje, položaja na društvenoj ljestvici. Naši "ilirski" rječnici (Mažuranić-Užarević, Veselić, 1842., 1854.) nemaju natuknice *Grosswürdenträger* pa ne možemo znati kako bi se to diferenciranje društvenog položaja moglo odraziti u njima. I. I. Tolstoj (³1978.) ne pravi razlike između *dostojanstvenik* i *velikodostojnik* (u njega je jedno i drugo "sanovnik") pa se može misliti da razlika, koja se očituje u njemačkim riječima, ovdje ne postoji. Danas su se ta dva naziva (hrvatski *dostojanstvenik* i srpski *velikodostojnik*) polarizirala: u Hrvata za "uglednik" ostaje naziv *dostojanstvenik* (naveli smo potvrde), u Srba *velikodostojnik*. Polarizaciju potvrđuje leksikografija (navodim samo neke starije rječničke potvrde): a.) Stevović (*Francusko-srpski rečnik*, 1919.): *dignitaire* = *velikodostojnik*, *sanovnik* (rusizam!); Milićević (*Francusko-srpski rečnik*, 1942.): *dignitaire* = *velikodostojnik*; b.) Adamović (*Francusko-hrvatski rječnik*, ¹1901., ³1937.): *dignitaire* = *dostojanstvenik*; Arhanić-Živić (*Francusko-hrvatski rječnik*, 1937.): *dignitaire* = *dostojanstvenik*, *dostojnik*.

7. Od naših rječnika "razlika". Guberina-Krstić (1940.) uopće ne bilježe riječi *velikodostojnik*, a Brodnjak (1991.) ima dosta složenica sa *veliko-* (*velikobrojan*, *-kupac*, *-lepan*, *-lepnost*, *-posednik*, *-prodavac*, *-proizvodnja*, *-slavan*, *-irgovinski*, *-učen*, *-učenost*, *-varošanin*, *-varoški*, *-zakupac*) za koje daje hrvat-

ske paralele (*mnogobrojan, veletrgovac, veleban, velebnost, veleposjednik, veletrgovac, veletrgovački, veleučen, veleučenost, velegrađanin, velegradski, velezakupnik*), ali ni on ne bilježi polarizacije *dostojanstvenik : velikodostojnik*. Čini se, dakle, da su se ta dva naziva u Hrvatskoj stala interferirati (v. točku 8). Ipak nalazim da P. Skok (*ERHS*, 3, 1973., str. 325.) tu polarizaciju izričito naglašava kada s. v. *stajati* navodi *dostojanstvenik* kao kroatizam, a *velikodostojnik* kao srbizam.

8. Ja osobno ne bili pisao o ovim riječima da nisam zapazio da se doista i u Hrvatskoj nalazi mnogo pojedinaca koji govore i pišu (u tisku i na HTV) *velikodostojnik* kada se ova riječ odnosi na uglednike i ugledne prisutnike na nekom skupu, premda je riječ *dostojanstvenik* vrlo dobro ukorijenjena u Hrvatskoj od davnih vremena (v. naprijed). Nije nam, dakle, potrebno da za isti pojam postoje dvije riječi. U nas je složenica-kalk iz njemačkoga posve nepotrebna. U Srba je pak riječ *velikodostojnik*, pod utjecajem velikog broja sličnih složenica (vidi naprijed, t. 7), potpuno normalna i podnosiva.

Literatura:

- J. Adamović. *Francusko-hrvatski rječnik*, Zagreb, ¹1901. ³1937.
 AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, izd. HAZU, 1880.-1976.
 D. Arhanić – V. Živić. *Francusko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1937.
 A. Bailly. *Distionnaire grec-français*, Paris, 1950.
 I. Belosteneć. *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatium aerarium*, Zagreb, 1740.
 J. Benešić. *Grammatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*, Varšava, 1937.
 J. Benešić. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*, Zagreb, 1985., ss.
 V. Brodnjak. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1990.
 A. Dauzat. *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1938.
 J. Drobnić – A. Mažuranić. *Ilirsko-njemačko-talijanski rječnik*, Beč, 1846.-1849.
 C. Ducange. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort, 1883.-1887.
 F. Gaffiot. *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, 1934.
 F. Georges. *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, Hannover, 1972.
 P. Guberina – K. Krstić. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1940.
 A. Jambrešić. *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb, 1742.
 LL = *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, Zagreb, 1973.

- I. Mažuranić – J. Užarević, *Deutsch-illirisches Wörterbuch*, Zagreb, 1842.
 F. Miklošić, *Lexicon palaeoslovenico-latinum*, Beč, 1862.-1865.
 D. Parčić, *Rječnik ilirsko-talijanski* (i sl.), Zadar, 1858.-1908.
 M. Rammelmeyer, *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*,
 Wiesbaden, 1975.
 P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971.-
 1974.
 J. N. Stevović, *Džepni francusko-srpski rječnik*, Beograd, 1901.-1944.
 I. I. Tolstoj, *Serbskohorvatsko-russkij slovar*, Moskva, 1970.
 R. A. Veselić (Frölich), *Rječnik njemačko-ilirski*, Beč, 1854.

Sažetak

Valentin Putanec, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
 UDK 801.3:808.62., znanstveni članak,
 primljen 15. 10. 1997., prihvaćen za tisak 12. 11. 1997.

La genèse du problème lexicologique en croate:
dostojanstvenik – velikodostojnik

L'auteur analyse l'historique des polarisèmes *dostojanstvenik* (Croatie) vis-à-vis de *velikodostojnik* (Serbie). Il constate que le premier provient en tant que dérivé des temps de la langue culturelle slave, en provenance du 9-ème s., enregistré depuis la première moitié du 19-ème s., et que le second provient en Serbie en tant que calque de l'all. *Grosswürdenträger* (forgé, lui aussi, au 19-ème s.).

ZNANSTVENO NAZIVLJE I HRVATSKI JEZIK*

Milica Mihaljević

Sustav naziva koji se upotrebljavaju u određenom znanstvenom, tehničkom ili umjetničkom području naziva se nazivlje. Znanost koja proučava nazivlje naziva se terminologija ili nazivoslovlje. Nazivlje je dio hrvatskoga književnog jezika pa mora biti usklađeno s jezičnom nor-

* Prilagođena verzija izlaganja održanoga 12. lipnja 1997. u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu na tribini *Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik*. Sudjelovali su akademik August Kovačec (Filozofski fakultet), Tomislav Ladan (Leksikografski zavod), prof. dr. Vladimir Simeon, kemičar i stručnjak za kemijsko nazivlje (Prirodoslovno-matematički fakultet) i ja.